

VEKERDI LÁSZLÓ

„A történelem, amely lassan formálja a lelkeket nemzedékeken át, adta nekem Debrecen lelkét”

VERESS GÉZA: VÁSÁRY ISTVÁN POLITIKAI PÁLYÁJA

Vásáry István (1887–1955) a század alig néhány, egy kézen megszámolhatóan kevés nagy magyar politikusához tartozott, tisztességét és következetességét tekintve pedig tán egyedül Bibó Istvánhoz fogható. Akár furcsálni is lehetne hát, hogy napjainkra jóformán teljesen elfelejtődött, ha „információsságára” büszke társadalmunkban valamiképpen nem ez lenne a természetes. Veress Géza könyve így kétszeresen fontos: mint köteles figyelmeztetés a felejtés túrhetetlenségére, és mint időszerű, ma is érvényes tanulságokkal teljes (és terhes) mű.

Veress Géza könyve sokkal több – ami pedig önmagában sem kevés – kiváló helytörténeti monográfiánál: egyrészt mivel Debrecen, politikai fordulatokban gazdag korunkban, olykor országos történések indikátora vagy színtere volt; másrészt pedig mert nagymúltú és olykor igen sikeres autonómiaként nagy polgármesterének sorsával máig ható érvénnyel világít rá helyi és országos politika, még általánosabban „lokális” és „globális” coexistenciájának, együtt-létezésének szükségességére, nehézségére és buktatóira.

Veress Géza Debrecen történetéből és a Vásáry-családból épp csak annyit ismertet röviden, amennyire témája kibontásához később feltétlenül szüksége van. A város távolsági kereskedelemre nyíló 16. és 17. századi nagysága, a 17. századi nehéz és végül sikeres, ám óhatatlanul beszűküléssel járó átállás a mezőgazdálkodásra, a 19. századi jócskán elkésett és fogyatékos fölzárkózás az ország kapitalista „betagolódásához” jelöli ki azt a lefelé hajló nagy ívet, amelyről a 20. század első évtizedeiben életképes sőt életrevaló nagyvárossá emelkedni adatott Debrecen feladatául. A család történetéből néhány jelentősebb rokonsági kapcsolat (pl. a Jónákkal vagy Baltazár püspökkel) és a család mezőgazdasági nagyvállalkozását üzemeltető testvérek arcéle villantódik fel: Vásáry István neveltetéséből az intézményi keretek (a Református Kollégium gimnáziuma és jogakadémiai tagozata, Kolozsvári Egyetem, joggyakorlat Körner Adolf ügyvédi irodájában) említetnek.

Vásáry 1909-ben lépett a debreceni önkormányzat szolgálatába. „A közigazgatás szinte valamennyi területét, ágát megismerte és hamar kitűnt tehetségével, agilitásával. 1914 decemberében, 28 évesen egyhangúlag tanácsnökká választották. Ezt követően két évtizedig vett részt a város legszűkebb vezetésében. 1912-ben megnősült, felesége Jóna Róza, a több száz holdas cívisgazda lánya. Gyermekai: Anna (1916–1987) és István (1918–). A háború végéig a város mind nehezebben megoldható közéletét irányította, ötletesen, de szigorú határozottsággal, amivel a gazdák körében nem kis elégedetlenséget okozott. (...) A forradalom és a román megszállás idején az idős, 70 éves Márk Endre polgármester és Magos György tiszti főügyész mellett már Vásáryt is

a város tényleges irányítójának tekintették. A forradalom vezetői elsősorban őrá szertettek volna támaszkodni a városházán.” Ő azonban „egyedül a közéleti bizottsági megbízást vállalta, mivel ezt a feladatkört addig is ő látta el.”

Későbbi keresztény nemzeti támadói közül viszont számosan vállaltak jelentős politikai szerepeket még az 1919-es diktatúrában is, amely különben Debrecenben alig egy hónapig tartott, mert a politikai vezetés és a vörös hadsereg április 22-ről 23-ra virradó éjjel magára hagyta a várost, és Dumitrescu hadosztályparancsnok csapatai a város vezetőségével történt előzetes megegyezés után minden incidens nélkül bevonultak Debrecenbe. Debrecen lett a tiszai frontra felfejlődő román haderő stratégiai, majd a megszállt terület katonai igazgatási centruma. A csaknem egy esztendeig, 1920. március 20-ig tartó román megszállás következtében a Tiszántúl s kiváltképpen Debrecen sorsa másként alakult, mint az ország többi területéé és városáé.

Ezzel kezdődik Vásáry István tulajdonképpeni politikai pályája. Veress Géza régebbi kutatásaira, levéltári iratokra és elsősorban Vásáry 1919/20-as naplójára hagyatkozva rekonstruálja, hogyan sikerült Debrecen tanácsának Magos György és Vásáry István vezetésével és Baltazár püspök hathatós segítségével megőrizni autonómiájából annyit, amennyivel sikerült megteremteni a város alapvető életfeltételeit, védeni a városi lakosságot, s tárgyalásos pozícióba kerülni a megszálló parancsnoksággal. „Az antant képviselők részletes tájékoztatása pedig feltételezhetően hozzájárult azokhoz a döntésekhez és intézkedésekhez, amelyek végül is a Tiszáig terjedő Nagy-Románia tervének feladásához, a román hadsereg visszavonulásához, később a Tiszántúl kiűritéséhez is vezettek. – Addig azonban még hosszú ideig viselte a város a megszállás önkényét, súlyos terheit, a nincstelenség, a munkanélküliség miatt rendkívül nehéz téli hónapok fűtési, élelmezési gondjait.”

Ahogy a vörös diktatúra, úgy a fehér terror legszörnyűbb hónapjait sem ismerte meg az országtól elzárt Debrecen. A keserves román megszállás éve után a város „megkönnyebbülten, reménykedő várakozással fogadta a magyar csapatok március 11-i bevonulását. A vasútállomástól a Nagytemplomig az utcákon tolongó emberek lelkesedése háttérbe szorította a Tisza vonalán túli Magyarországot, Horthy hadseregének hatalmi túlkapásairól, az ellenforradalmi szélsőségekről és a városban is erősödő jobboldali készülődésről szerzett riasztó hírek nyomán kelt aggodalmakat. Pedig a magyar katonai hatalomátvételt ugyancsak rendkívüli intézkedések, cenzúra, sajtó-, utazási korlátozás, gyülekezési tilalom, rögtönbíráskodás, internálás kísérték. (...) A katonai nemzetvédelmi osztály és a rendőrség feljelentésekkel, besúgással, nyílt denunciaciókkal szorgalmazott nyomozást folytatott tekintélyes közéleti személyiségek ellen. Letartóztatták például Mártonffy Marcell jogászprofesszort, az egyetem, különösen az orvoskar és a korszerű egészségügy szervezésében múlhatatlan érdemű Kenézy Gyulát, az egyetemi katedrájától megfosztott Zoványi Jenő neves egyháztörténészt, akit később börtönbüntetésre is ítélték. [...] Kormányhatóságok, országos politikai szervezetek és a hadsereg nemzetvédelmi tisztjeinek irányításával, keresztény, nemzeti, fajvédő – azaz zsidóellenes – jelszavakkal folyt az új politikai, ideológiai kurzus térhódítása, híveinek összefogása.” (27–28.)

Számíthattak az új urak természetesen az állami szolgálatban álló köztisztviselőkre, ezen túlmenően pedig mindenekelőtt „a helyi társadalom közéletében hangadó és meghatározó közéleti körökön belüli érdekellentétekre”.

A református egyházzal hagyományosan összefonódott városi vezetés mögött hozzájuk részben rokoni szálakkal is fűződő és velük közös érdekű gazdák, föld- és ház-

tulajdonosok, kereskedők, ipari vállalkozók, részvényesek, jómódú értelmiségiek – közöttük zsidók – csoportja állott. „E helyi hatalmi elit 1918–1919-ben meggyengült, meghasonlott és elbizonytalanodott uralmát vitatták a város irányításától s a jelentős anyagi, gazdasági előnyöket nyújtó pozícióktól addig távol tartottak vagy hátrányosabb helyzetűek, akik ekkor a központi és országos politikai szervek támogatásával szervezkedtek a keresztény nemzeti táborba. A háborúvesztés, a forradalom és a román katonai megszállás súlyos következményeit viselő, kiábrándult és nagyobb részben református lakosság azonban idegenkedett az új irányzattól, amely Debrecenben nem szerezhetett szélesebb társadalmi támogatást. Nem fejlődhetett jelentősebb tömegmozgalommá sem. A militáns keresztény-nemzeti csoportosulás tehát főként hatalmi eszközökkel tört céljára. A politikai demonstrációk, ideológiai érvek, a faji, felekezeti izgatás a hatalmi törekvés kísérőjelenségei voltak. [...] A politikai közeletet uraló jobboldali szervezetek pedig a régi vezetés lejárásával készítették elő a helyi hatalom átvételét.” (30.)

Megtalálták az emberüket: „a becsvágyó, bigott katolikus és a kurzus szolgálatában gátlástalan Hubert Ottó törvényszéki bírót nevezték ki kormánybiztos főispánnak. Ő saját kezébe vette a városi alkalmazottak igazolását és rövid idő alatt 60 elmarasztaló döntést hozott a bizottsággal.” Nem igazolták Vásáryt sem, és Hubert fegyelmi vizsgálatot rendelt el Magos György polgármester ellen, akit egyidejűleg fölfüggesztettek állásából. Széleskörű antiszemita és Baltazár-ellenes hecckampányt szerveztek, az egyetemi ifjúság aktív bevonásával és mozgósításával. „A táncoló galíciai zsidóknak harmonikázó és kaftánban ábrázolt püspök gúnyrajzát a Debreceni Első Takarékpénztár kirkatáiban tették közzemlére. A Fehér Újság Pázmányt idézte: »Inkább vadak lakják az országot, mint eretnekek.« Az ügyészség nem indított eljárást a hozzá juttatott panaszok ügyében. [...] Megtorlás nélkül maradt az is, amikor 1921. január 21-én éjjel a Nagytemplomba betörve emberi ürülékkel mocskolták be a szószéket, az úrasztalát, a püspök helyét és zsoltároskönyvét. A rendőrségi nyomozás ugyan megtalálta, de mégsem fedte fel és vonta felelősségre az ismert »jó családból« származó pallagi gazdász tetteseket és a felbujtó Ébredő Magyarok szervezetét. [...] A nyilvános izgatással erőszakos rendzavarásokkal szemben tetlen rendőrség a püspök megjegyzései miatt viszont feloszlatta az Országos Református Lelkészegyesületnek (ORLE) a Nagytemplom március 9-i újjáavatása alkalmával tartott kollégiumi közgyűlést, betiltotta a Templomegyesület műsoros estéjét is.” (31.)

Mozgósították a püspök egyházon belüli bírálóit és ellenfeleit is, ám ő nemzetközi tekintélyére támaszkodva a városi vezetésben minden áskálódás és rágalomhadjárat ellenére többségben maradt régi erők segítségével felvette a kesztyűt. „Augusztusban Márk Endre, Baltazár Dezső, Magos György, Vásáry István és a hozzájuk csatlakozó Kenézy Gyula megállapodtak az idős Degenfeld Schomburg József gróffal, Debrecen volt főispánjával és református egyházi főgondnokkal, hogy az ő révén Bethlen István közbenjárását kérik a tarthatatlan helyzet megváltoztatására. 21 pontban írásba foglalták és dokumentumokkal is bizonyították sérelmeiket és kifogásaikat. Az eredeti példányt megőrzésre Baltazárra bízták, a másikat Degenfeld eljuttatta Bethlenhez, aki azt Teleki miniszterelnökkel is megismertette.” Ezzel egyidőben Vásáry memorandumban foglalta össze a debreceni állapotokat Horthy kormányzónak, aki kisdíák korában a Kollégiumban tanult. Nincs nyoma, hogy a memorandumnak volt-e eredménye: mindenesetre a közgyűlésen „Vásáry a városi tanácsot vezető Csóka Sámuellel is szembe fordulva követelte és el is érte, hogy hivatalosan utasítsák vissza az ellenforradalmi

excesszusokat, a megfélemlítő felekezeti és faji izgatást, a hatósági tekintély lejáratására irányuló nyilvános rágalmozást, amellyel a várost az uralkodó politikai irányzat szolgálatára és vak eszközévé akarják kényszeríteni. Javaslatára a bírósághoz fordultak az alaptalanul vádaskodók és a lázító sajtó ellen. Erélyesen felléptek a hivatalokban szervezkedő és jogtalanul követelőző hatalmaskodó »ébredők« ellen is.” (33.) A püspök pedig „kapcsolatba lépett az országos liberális és szociáldemokrata vezetőkkel, s szerepet vállalt a belpolitikai konszolidációt sürgető, a munkásmozgalom szabadságát és a zsidóüldözés megszüntetését követelő Polgárok és Munkások Szövetségének létrehozásában.” (34.)

Baltazár határozott állásfoglalása, egyházvezetőtől szokatlan nyílt politikai szerepvállalása nemcsak s tán nem is elsősorban a baloldal szempontjából volt fontos, hanem mert segítette – ellenzéki oldalról – azt a főként Bethlen István által képviselt irányzatot, „amely a szélsőségek visszaszorításával, a hatalom törvényes keretek közötti megszilárdításával és a legfőbb társadalmi, politikai kérdések valamilyen rendezésével a rendszer konszolidációjára törekedett.” (34.)

Baltazár egyúttal Debrecen is jelentette: az új kormány és személy szerint Bethlen viszonzásképpen az erősen támadott régi vezetés mellé állt. Visszahelyezték posztjába Magos György polgármestert, Hubert főispán távozni kényszerült. „A jobboldal hangadói, a közélet önjelölt »purifikátorai« lejáratták magukat, elszigetelődtek s a kormányzati támogatás megszűntével visszavonulásra kényszerültek. Meg kellett elégedniük a gazdaságban, az állami és országos szervekben szerzett, bár nem jelentéktelen helyi pozíciókkal. Ezekből a hatalmi megosztást jelző pozíciókból azonban egészen a harmincas évek közepéig csak a városi önkormányzati vezetés ellenzékének szerepére volt lehetőségük.” (35.)

Kényes egyensúly alakult ki helyi, országos és világpolitikai erők és mozgások között; s Debrecen, Vásáry vezetésével, hasznosítani tudta az egyensúly előnyeit. Tömören és számok tömegével dokumentáltan foglalja össze Veress Géza az eredményeket, elébb azonban vizsgálja azt a – helyi és országos viszonylatban egyaránt – rendkívül bonyolult politikai mozgásteret, amelyben Vásárynak navigálnia kellett. Megérteti először is, Debrecen már tárgyalt 1919–1920-as külön történetére hivatkozva, hogy bár az 1922-es nemzetgyűlési választásokon Debrecen mindhárom körzetében a baloldali szövetség jelöltjei győztek – ennek jelentőségét a város és a kollégium érdekében épp amerikai úton lévő Baltazár püspök nem is mulasztotta el nyomban kiemelni – és így a bethleni kormányzattal konszenzusra jutó városi vezetők jelöltjeként Vásáry – népszerűsége ellenére – alul maradt, ez a városi vezetőség összetételén, a vezetés irányzatán mit sem változtatott. A városi tanácsot 1923-tól, polgármester-helyettes főjegyzői tisztebe iktatásától ténylegesen irányító Vásáry kritikus helyzetekben viszont hasznosítani tudta a baloldali ellenzék segítségét. Így például „az 1914 óta megüresedett törvényhatósági bizottsági helyekre elrendelt 1927. évi időszaki választáson a városi többségi párt nevében Hegymegi Kiss Pál függetlenségi pártjával egyezett meg a közösen állítandó jelöltek személyében, hogy »a különböző foglalkozási ágak mindegyike megfelelő képviselőt nyerjen a városi közgyűlésben – olvasható a közös intézőbizottság felhívásában. Félre téve az országos politikában jelentkező ellentéteket, a régi debreceni szellemet akarjuk újraéleszteni... Nem akarjuk, hogy visszajöjjön a kurzus, a gyűlölet, a széthúzás és a demagógia.« A jobboldal a kialakult keresztény polgári egység megbontásával vádolta a »baloldali radikálisokkal paktáló« Vásáryt, aki »nyíltan befordult a diadalmas nacionalizmussal«, és [a jobboldal] ellenjelölteket indított – ke-

vés sikerrel [...] A részleges törvényhatósági választás végül is Vásáry helyzetét erősítette meg.” (38.) Az is előfordult persze, hogy Vásáry a baloldallal került összeütközésbe, és Hegymegi Kiss-sel vívott éles közgyűlési vitákat; hiszen a város vezetősége Bethlen István politikája mögött állott; az Egységes Párt helyi szervezetébe is beléptek, mikor azt az új főispán, Hadházy Zsigmond létrehozta. Az évek múlásával erősödő, bensőségessé váló személyes kapcsolatuk Bethlennel létfontosságú volt: „A városnak a felettes kormányzati szervekkel támadt vitáiban ugyanis számos alkalommal Bethlen segítségével jutottak elfogadható megoldáshoz.

Az 1926. évi képviselő-választáskor a város vezetői Bethlent kérték fel jelöltjüknek. Személye, politikai tekintélye akkor már alkalmas volt a megosztott polgárság összefogására. Megválasztását Baltazár és köre, ugyanakkor a jobboldal is támogatta. Díszpolgári oklevele átvételekor hatásosan érvelt. Azért vállalta itteni jelölését – mondta, »mert erdélyi eredetű családi tradícióim, minden, amit szeretek, amihez ragaszkodom, mindazok a nagy eszmék, amelyek Erdélyben mint történelmi valóság éltek: vallásszabadság, a türelem, a protestantizmus, a magyar függetlenség, mindezek az eszmék ide, Debrecenhez fűznek,... Úgy érzem, hogy nemcsak én és a kormányzat meríthetünk erőt a Debrecennel való összefonódásból, hanem úgy érzem, hogy Debrecen is hasznot húzhat abból, hogy velem úgy mint a kormánnyal összefűzi sorsát.« (37.)

Releváns részletek idézésével és sorakoztatásával dolgozik Veress Géza, amelyek, mint ez az idézet itt, elemzések hosszú oldalainál beszédesebbek. Éreztetni tudja az olvasóval azt a viharokkal terhelt, de a derű reménységét is hordozó atmoszférát, melyben Vásáry megteremthette és meg tudta teremteni Debrecen nagy gazdasági és municipális fejlődését, sikeresen meg tudta valósítani régen esedékes és régóta vajdó modernizációját.

Mindenekelőtt rendezte – takarékos de soha nem restriktív költségvetéssel, *kedvező* kölcsönökkel és *józan* adósságpolitikával – városa pénzügyeit. Boros József főépítész és Pohl Ferenc főkertész ertő vezetésével rendezték-szépítették a város külsejét, gondosan ügyelve arra, hogy a belváros történelmileg kialakult utcahálózatát és városképét meg ne bontsák. A Klinika Telep befejezése, a tanári lakások építése, az Egyetem új központi épülete az előtte kialakított térrel s a centrum felé nyitott új sugárúttal, az új nagy egyetemi internátus terve, a városi fürdő bővítése és a fedett uszoda, a fürdő fáradt vizével üzemeltetett csónakázó tó illetve télen korcsolyapálya, az impozáns víztorony mellett épített hatalmas stadion, az új köztemető és a krematórium tájba és történelembe illően modern épülete; köztük és körülöttük a Nagyerdőhöz inkább, mintsem a Nagyerdőből kialakított grandiózus parkkal: mindez nem csak egy új városrészt, hanem új urbanizációs igényt és építészeti igényességet is teremtett.

De távolról sem holmi „Vásáry város” látványos megalapozásáról volt szó. Veress Géza hosszan sorolja – elsősorban a beruházási összegek függvényében – a város-szerte megvalósított fejlesztéseket és építkezéseket. „A kölcsönökből 1924-től 1928-évéig összesen több mint 14 millió pengőt, a költségvetés terhére pedig ugyanezen időben további 3 798 126 pengőt ruháztak be sürgető szükségletekre. A legnagyobb összeget, 6 304 893 pengőt az addig állathajtásra, vásárookra használt széles, csapadékos időben csaknem járhatatlan, sáros, nyáron poros utcák kövezésének, kisebb részben aszfalt burkolásának, fásításának és parkosításának költségeire fordították. Ugyancsak jelentős, közel 5 milliós költséggel javították, illetve fejlesztették a leromlott városi közüzemeket, vállalatokat, gazdaságokat.” (41.) Tétélesen felsorolja ezeket Veress Géza, s azután rátér „az oktatás tárgyi feltételeinek javítására és szélesítésére fordított költség-

gek” ismertetésére, a városi zeneiskolától a tanyasi iskolákig. De nem került el Vásáry figyelmét a Déri Múzeum és a Csokonai színház sem, és bérházak, illetve bérháztelepek egész sorát építtette, hogy a kistisztviselők és a kisjövedelmű közalkalmazottak alacsony bérű lakásokhoz juthassanak.

Mindehhez pénz kellett, sok pénz. „A város 1929-től évről évre mind nagyobb erőfeszítéssel igyekezett kiadásai ésszerű csökkentésére, hogy háztartása helyzetét megvédje, egyensúlyát megtartsa. A gazdasági válság következményei és az állami teheráthárítás, a kormányzat bevételeket apasztó forgalom- és fogyasztáskorlátozása azonban törekvéseit nagymértékben akadályozta, a munkalehetőséget eredményező termelést valósággal megbénította.” De a polgármester nem engedett. „Az elhúzódó gazdasági válság addig elképzelhetetlen csapásai és a szűkülő anyagi lehetőségek ellenére Vásáry polgármestersége idején főleg költségvetésből, de újabb kisebb hitelekkel is tovább folyt a húszas évek második felében megkezdett városfejlesztő, korszerűsítő, szépítő és a nélkülöző emberek ezreinek kereseti lehetőséget nyújtó munka.” (43.) Veress Géza tételesen felsorolja a nagyobb kommunális beruházásokat, a kertészek infrastruktúrájának a kialakítására, a rendezésre, a lakásépítésre fordított összegeket, végül külön kiemeli az oktatást: „újabb elemi iskolák épültek a Nyilastelepen, az Alvinczy téren, a Csapókertben, a Nyulason, a Sámsoni, a Hosszúpályi, a Kishegyesi, a Szatai, a Diószegi, az Acsádi úton, a Kádár-dűlőben, Nagyhegyesen, Szikgáton, Kunpálhalmon. Iskolaépítésre a Homokkertben, a Nyilastelepen és a Hadházi úton telket kapott a r. katolikus egyház. Ekkor készült el a Galamb utcai III. és a Kishegyesi úti II. számú gazdasági népiskola, a tégláskerti, Pozsonyi úti, a nyulasi, a postakerti, a köntösgáti és a Kishegyesi úti óvoda.” (44.) A nevekből még a Debrecenben nem különösebben járatos olvasó is sejtetheti, hogy zömmel külvárosi iskolákról van szó; a kertészekben Debrecenben – a Sestakert kivételével – általában a szegényebbek és a nagyon szegények laktak.

Külön alfejezetben foglalja össze Veress Géza Vásáry szívós küzdelmét a kormányzattal az egyetem befejezése sőt megmentése érdekében, hisz a kormányzat egyenesen az egyetem megszüntetését illetve leépítését fontolgatta. A válság okozta pénzügyi gondok miatt a VKM a természettudományi (növénytani, állattani, föld- és ásványtani, fizikai, matematikai) tanszékeket meg akarta szüntetni, a Népszövetség pénzügyi bizottságának az állam gazdasági helyzetével foglalkozó jelentése pedig az egész egyetem megszüntetését javasolta. „A kultuskormányzat már előbb sem nagyon igyekezett a három kar elhelyezésére megfelelő központi épület építésével, bár alapkövének ünnepélyes letétele 1927. június 3-án megtörtént. A klinikatelep átadásakor, 1927-ben maga Klebelsberg miniszter jelentette ki, hogy a debreceni egyetemi építkezések egyelőre befejeződtek.”

A kijelentés keltette megütközés hatására a kormány vállalta a költségek felét, ha a másik 50%-ot a város állja. Az akkori polgármester, Magos György (Vásáry 1928 végén állt a helyébe) csak nagy nehezen, Bethlen, Hadházy és Vásáry unszolására ment bele az alkuba. A kormány azonban később nem akarta állani a maga részét, s Vásárynak pörrel kellett fenyegetőznie. A központi épületet végül 1932. május 14–15-én ünnepélyesen átadhatták, de a nagy internátus felépítése elhalasztódott; „Vásáry még 1944 elején is az egyetemi internátus felépítése érdekében indítandó akcióra biztatta a rektort”.

Vásáryt az Egyetem építéséért vívott eredményes küzdelmének elismeréseképpen 1933. március 30-án honoris causa doktorrá avatták. „Válaszbeszédében meghatva kö-

szönte meg, hogy olyan magas pontra emeltetett, ahonnan végigtekintheti a kollégium küszöbének átlépésétől megtett négy évtizedes utat. »Tudom nagyon jól, hogy az ősi kollégium és az új egyetem nagy áldozatok nyomán álló dicsőségei a városnak, a magyar kultúrának... Bármely súlyos gondokat is hozott az élet a városra és a nemzetre, a szorítás pillanatnyi enyhítésére ezeket az áldozatokat odadobni nem lehet« – mondta. Nem csupán debreceni polgárként; hanem mint a magyar nemzet kultúráját, lelki, szellemi értékét védi tehát a debreceni egyetemet.» (50.)

Az ilyen nagy kommunális beruházásokat, mint az egyetem s az egyetem környékének a rendezése Vásáry egyben alkalomnak tekintette az elhúzó válsággal egyre nyomasztóbbá váló munkanélküliség enyhítésére. Veress Géza kiemeli, hogy erről Vásárynak az általánostól eltérő, felelős véleménye volt. Nem szerette, s ha csak tette, kerülte a munkanélküli segélyt: gazdaságtalannak és személyiségrombolónak tartotta. »A város kötelessége a munkaalkalom megteremtése s amíg azt nyújtja, ellenszolgáltatás nélküli segítséget kívánni nem lehet, mert ellentétes lenne az erkölcsi renddel« – mondta. Csak a munkához nem jutókat és a munkaképteleneket segítette a város; „a segély pénzügyi fedezetét társadalmi erőforrásokból teremtették elő. Aldozatra szólították az arra lehetőséggel rendelkezőket. A 690 pengő havi jövedelem után adózóktól (900-an voltak) önkéntes felajánlasként maximálisan havi 10 pengőt kértek. Összehangolták a segélyezéssel foglalkozó különféle szervek tevékenységét, melyet a szakszervezet képviselőivel együtt négytagú bizottság irányított.» Mindezek következtében társadalmi béke és politikai nyugalom uralkodott a városban a Vásáry-korszak alatt, a nehéz gazdasági helyzet ellenére. »A város fejlődése a társadalmi feszültségek oldódását is eredményezte. ... A beruházások produktivitását vitatóknak Vásáry azzal válaszolt, hogy »a városok nem üzletet lebonyolító intézmények, hanem magas erkölcsi közületek, amelyeknek nem a nyereségszerzés és nem pusztán az anyagi igények kielégítése a feladata, hanem közvetlen pénzügyi haszonnal nem járó szükségleteket is ki kell elégíteniük.«» (53.)

*

Ekkor, pályája és elismertsége csúcán, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1934 április 12-én derült égből villámcsapásként fegyelmi vizsgálatot rendelt el Vásáry István édesanyjának és testvéreinek, mint a Hortobágy-széli ohati gazdaság bérlőinek adott haszonbértartozási kedvezmény ügyében. Április 23-án pedig a belügyminiszter „az 1927: V. tc. 49. § alapján a város vagyonkezelésének és számvitelének, a felvett külföldi kölcsönök felhasználásának, a városi tulajdonú üzemek, valamint a Városi Takarékos és Hitelintézet Rt. működésének helyszíni vizsgálatáról rendelkezett.” S már május 23-án, a vizsgálat által is feltárt „szabálytalanságra” hivatkozva még a vizsgálat befejezése előtt „fegyelmi eljárást indított Miszti Károly tiszti főügyész ellen, akit állásából is felfüggesztett.” (56.) Egyebek mellett és elsősorban azt rótták fel neki, hogy jóllehet számos esetben bírói peres eljárást indított haszonbértartozás behajtására, „nem tette ezt a Vásáryakkal szemben, akik pedig egyébként is a legnagyobb (200 ezer pengős) hátrálékosok voltak.” (55–56.)

Ezzel egyidőben, április 24-én „Gömbös 1933 februárjában indított, állami pénzen fenntartott, mindössze 4 filléres dömpingújságja”, a Függetlenség „elvadult és megtisztítandó dzsungelnek” nevezte az önkormányzatot. „Első oldalas cikkét tartalmazó példányát a Hajdúföld ingyenes mellékleteként osztogatták”. A Hajdúföld szerkeszté-

sét még 1922-ben, a keresztény nemzeti kurzus helyi háttérbe szorulása után Kolosváry-Borcsa Mihály vette át, s már akkor küzdelmet hirdetett a városháza átvételéért. A Keresztény Nemzeti Liga – Kolosváry-Borcsa „alkotása” az is – volt a lap szervezeti és anyagi bázisa, ennek székházában kapott a Hajdúföld szerkesztősége is helyet. „A kevéssé olvasott és a magas állami szubvenció ellenére is állandó anyagi gondokkal küszködő Hajdúföldet 1929-ben a keresztény-nemzeti irányzatú Debreceni Újsággal egyesítve sikerült valamennyire stabilizálnia.” Innen vezényelte most elképesztően durva és hazug rágalomhadjáratra Vásáry ellen az egész jobboldali debreceni sajtót. De nem elégedett meg ennyivel. A régi „ébredők”-ből és az új fajvédőkből rekrutált aktivistáival, az ún. „élharcosokkal”, és a titkos Etel-közi Szövetség közreműködésével kicsi, de jól szervezett, városrészekre, körzetekre tagolt, könnyen irányítható csapatot hozott össze, amely kapcsolatot tartott a pallagi gazdászokkal és az egyetemi bajtársi szövetségekkel. Ezeket vetette most be Vásáry lejárására, tekintélyének lerombolására. Gyalázkodó röpirat kinyomtatását és terjesztését segítették, feljelentéseket támogattak, utcai diák-tüntetések szerveztek. S mindezt a hatóságok meglepő elnézésétől kísérték: az „élharcosoknak” meg voltak az összeköttetések „a városi közéletet irányító értelmiségi, köztisztviselő és gazdasági elit régebben is a jobboldalon exponált, vagy most – a Gömbös-kormányzat idején – nagyobb számban megnyert és elkötelezett tagjaival.” (64.) Bezzeg a Vásáryék mellett kiálló ellenzéki Debreceni Független Újság szerkesztője, Thury Levente ellen nyomban sajtópert indítottak, a belügyminiszter rendelkezését bíráló cikke miatt.

Különben maga a belügyminiszter, Keresztes-Fischer hangsúlyozta, hogy a vizsgálat csak formalitás, és Hajdú vármegye főispánja, báró Vay László – aki az egész ügynek egyik fő helyi inspirátora és mozgatója volt – ugyanilyen értelemben nyilatkozott, legalábbis eleinte. Maguk Vásáryék is mintha hajlottak volna az ügy bagatellizálására, márcsak Keresztes-Fischer megnyugtató szavai miatt is; Keresztes-Fischer különben is Bethlen embere volt. Egyedül Baltazár püspök látott megint eleitől fogva tisztán, aki a Debreceni Független Újságban az elrendelt vizsgálatról nyilatkozva „elmondta, a fővárosi törvényjavaslat felsőházi tárgyalásakor már rámutatott, hogy a kormány célja az önkormányzatok szabadságának elvétele. Ezt szolgálja azok befektetése. Budapest, Nyíregyháza, Miskolc és a többi után – úgy látszik – most Debrecen következik, amely különben is »a lelkiismereti és alkotmányos szabadsághoz való hagyományos ragaszkodásával mindig ütköző volt az önkényuralom útjában.«” (59.)

Keresztes-Fischer azonban még kormányból való kilépése után, 1935. március 28-án is azt mondta az őt aggályaival felkereső Vásárynak, hogy úgy látta, a vizsgálatban „semmilyen politikai célzat vagy más mellékszempont nem érvényesült. A kiküldött minisztériumi tisztviselők korrektségét, kötelességtudását ismerve lehetetlennek tartja, hogy valamilyen érdekeltségük lenne az ügyben és helyi intrikák eszközéül adták volna oda magukat. Nem csalódhatna ekkorát az emberek megítélésében. Meggyőződése az is, hogy az illetékes fegyelmi hatóságok egyedül az igazságot fogják keresni és megállapítani.” (128.) Pedig ekkor már – 1935 márciusában – Bethlen – aki 1934 őszén még nyugtatta Vásáryt – „realisabban ismerte fel a Gömbös-kurzus lényegét, igazi törekvéseit és érzekelte vagy legalábbis sejtette a debreceni vizsgálat tendenciózus, koncepciózus voltát. »Attól félek, hogy itt most a régi fajvédő párt áll össze – nyilatkozta az újságban. – Hogy ez a párt mit tanult, változott-e régi magatartása, igaz-e ma is, amit Gömbös mondott, hogy revideálta régi álláspontját, ez a kérdés, amit ma tisztán nem lehet látni.«. Néhány nappal ezután, a híres nagykanizsai beszédben el-

mondta, hogy két esztendeig nem zavarta ugyan a kormány tevékenységét (»cirkulusait«), a képviselőházban sem szólalt fel, pedig nem helyeselte, ahogyan a miniszterelnök »díjmentesen adományozta önmagának a 'nemzet vezére' címet«. Nem tudott egyet érteni azzal a személyi kultusszal, amelyet a kormány űzött, s ezt meg is mondta Gömbösnek. Nem helyeselte intézkedéseit, az 'irreguláris segédcsoportok', a fizetett 'élharcosok' működését, az ifjúság politikai célokra való felhasználását, a cenzúra (cabinet noir) intézményét, amely – ahogy saját maga is tapasztalta – elmerészkedett a telefonlehallgatásig. Azt sem, hogy újra vezető állásokba kerüljenek levitézlett fajvédők. Mindezt 'egy hatalom tobzódó katonai energia kisiklásának' tartotta, amely nem tör a nemzet politikai életformáinak megváltoztatására." (128–129.) Csak akkor hullott le szeméről a hályog, amikor Gömbös, mielőtt a kormányzó kinevezte a második Gömbös-kormányt, feloszlatta a képviselőházat, előzetes megegyezésük ellenére. Válaszul Bethlen néhány követőjével együtt kilépett a kormánypártból. „Rájött arra is, hogy az Eckhardttal játszott kártyapartiban hárman vettek részt, mert Eckhardtnak 'Gömbös diktálta a trómfot'. ... Attól is tart, hogy a közeljövőben fokozódni fog a kacérkodás a nemzeti szocializmus eszméivel, az SA és az SS alakulatokkal, mint követendőekkel. Ez azonban az ország nyugalmát, rendjét és hitelét veszélyezteti." (129.)

Tekintve Bethlen és a Vásáry-vezette Debrecen régi, még az 1921–22-es időkből származó és barátsággá mélyülő szövetségét, a Vásáry-per most nyíltan Bethlen ellen is irányult. Vagy már eredetileg is így volt? Mindenesetre Keresztes-Fischert a külügyminiszteri bársonyszékben felváltó vitéz Kozma Miklós már fél évvel kinevezése előtt, 1934. szeptember 16-án – Vásáry felfüggesztés után – feljegyezte az „elintézendő ügyek” között: „»A Vásáry ügy Debrecenben – nem térhet vissza, viselkedése abszurdum (Hegymegi Kiss barátja) – Virányi energikus-e?«” (116.) Pedig Virányi fegyelmi biztos nemcsak „energikus” volt, de még kisebb törvénytelenégektől se riadt vissza, hogy terhelő bizonyítékokat találjon illetve kreáljon. De még a Vásáry-testvérek ügyvitelében sem sikerült semmi lényegesebb mulasztást vagy szabálysértést találnia, nemhogy Vásáry részéről az érdeklükben tanúsított kivételezést vagy pláne korrupcióra utaló gyanút. Ugyahogy hamarosan a vizsgálat „átprogramozására” kényszerültek, és Vásáry „vezetői magatartásában” kezdtek súlyosan kifogásolható, beosztottjait a maga, illetve családjá „korrupciós” üzelmeibe kényszerítő vonások után kutatni a jobboldali sajtó erőteljes és jól szervezett rágalom-kórusától kísértén.

Itt sem jutottak azonban sokra, pedig főként csak Vásáry iránt valamilyen okból eleve ellenségesen érző tisztviselőket ill. tisztségviselőket hallgattak ki. Egyedül Vargha Elemér polgármester-helyettes – akiről köztudott volt, hogy kapcsolatban áll Kolosváry-Borcsával – változtatta meg korábbi vallomását Vásáryra nézvést kedvezőtlenre. A fegyelmi tárgyalás előkészítőinek azonban kezére játszott az 1935-ös tavaszi fordulat.

Már az 1934 évi decemberi törvényhatósági választáson sikerült báró Vay főispánnak és Kolosváry-Borcsának – példátlan erőszak és durva csalások alkalmazásával – átalakítani a törvényhatósági bizottság struktúráját: 36 helyéből 30-ra saját jelöltjeiket juttatták be. „Vay és Kolosváry-Borcsa társasága azonban talán még a nagy hangon hirdetett győzelem említett eredményeiről is lemondott volna, ha megakadályozhatja Vásáry megválasztását. De ez nem sikerült, mert biztos többséggel bekerült a törvényhatóság legfőbb testületébe. Ugyanakkor a debreceni református egyház főgondnokának is újra megválasztották.” (105.) A helyi erők bizonyos fokig még kompenzálni tudták az országos tendenciákat.

Az 1935-ös tavaszi fordulat után azonban a NEP Bethlentelenítésével előállott új helyzetben Kolosváry-Borcsáéknak már nem volt mitől tartaniuk. Az országgyűlés feloszlata után kiírt új választásokon Bethlen nem indult többé Debrecen követeként, így Vásáry – és a város – elveszítette parlamenti támogatóját, a NEP pedig, Eckhardt Tibor megelőző (véletlen?) segítségével az őszi pótválasztásokon első helyen (29,5%) juttatta be a Parlamentbe a maga képviselőjét egy Szociáldemokrata (16,3%) és egy Nemzetiszocialista (15%) „honatya” mellett. A Debrecen kommentárja szerint „az országgyűlési választások debreceni eredményét aligha tekinthette a NEP saját fölényes győzelmének. Mert most is megmutatkozott, hogy a hatalomra vágyó Vásáry-ellenes klikk – az újság szavaival – »óriási kortéziója ellenére« a város nagy többsége ösztönszerűen utasította vissza azoknak az előre törését, akik az erőszakos törvényhatósági választások során a közgyűlésben 90%-os többséget szereztek.” (133.) Ez azonban akkor már legfeljebb jószándékú – vagy vágybetöltésre váró – újságírói ábránd volt. A város nagy többsége feltehetően nem sokat törődött vele, mi történik a város vezetéséért folyó nagy küzdelemben, egy részük – tán nem is kicsi rész – még helyeselte is „a közélet tisztasága” és a „keresztény nemzeti eszmék és értékek” nevében fellépő NEP-es és Nemzetiszocialista propagandát. A helyi politikai atmoszféra mindenestre alkalmasnak látszott a fegyelmi tárgyalás „pozitív” lefolytatására és befejezésére.

„A május 6-án kezdődött egyhetes fegyelmi tárgyalás utolsó napján, szombaton, a védő- és vádbeszédek után, késő este közölte a fegyelmi választmány elnöke, Mikecz Ödön [Nyíregyházi és Szabolcs megyei] főispán, hogy az ítéletet később fogják kihirdetni. Egy hetet kellett rá várni. Akkor sem volt ismeretes s utólag még kevésbé kideríthető, hogy közben kivel tárgyaltak, mi minden történt. Tulajdonképpen azt sem tudták, mit csináljanak. Az nyilvánvaló volt, hogy elmarasztaló ítéletet kell hozniuk, csak abban bizonytalankodtak, hogy milyen vádpontokban és mivel indokolják.” (137.) Az előre eltervelt vádakból a legsúlyosabbakat el kellett ejteni, mint használhatatlanokat. A véghatározat „további vádpontokat ejtett el, de a fenntartott, s tényekkel, érvekkel nem elfogadhatóan megalapozott vádakban kimondta Vásáry véttségét.” (137.)

Tizenegy vádpontban marasztalták el, jórészt figyelmen kívül hagyva Vásáry utolsó szó jogán előadott védekezését. „A fegyelmi választmány az előtárt tényeket összegezve Vásáry István polgármester súlyos fegyelmi vétségét állapította meg. Különösen azzal követte el, hogy közreműködésével – ha nem is közvetlen tevékenysége, hanem polgármester volta következményeként – haszonbérlo testvérei jogtalan és szabálytalan kedvezményekhez jutottak. Súlyosbítja ezt az, hogy hozzájuk »anyagi érdek-kötélékekkel is fűzve volt.«” (138.) Enyhítő körülménynek vették „a város fejlődésére jótékony hatást gyakorolt munkásságát”, büntetlen előéletét „s végül azt »a magatartását lényegesen befolyásoló körülményt is, hogy az időközben beállott gazdasági viszonyok folytán« testvérei súlyos helyzetbe kerültek.” (139.) 1000 pengő pénzbüntetésre ítélték, s a fegyelmi eljárás egy harmadának, 1337,07 pengőnek a megfizetésére. „A határozat jogerőre emelkedése után állásába visszahelyezik.”

A NEP debreceni intézőbizottsága, Vay vezetésével nyomban elhatározta, „hogy a fegyelmiről a törvény előírása értelmében tárgyaló rendkívüli közgyűlésen a határozat Vásáryra vonatkozó részét súlyosbítás céljából megfellebbezzik.” (140.) A döntést elfogadta a NEP törvényhatósági csoportja, majd az ő indítványukat – egyetlen ellenszavazattal – a kisgyűlés, amely másnap, május 24-én a rendkívüli közgyűlés elé terjesz-

tette. »A közgyűlés – a törvény által a tisztviselők fegyelmi kérdésében előírt titkosság megsértésével – 114 szavazattal elfogadta a határozati javaslatot. Hatan ellene, hatan üres cédulával szavaztak, 70-en hiányoztak.» (141.) »A felénk, meglepő lelki viaskodástól sápadt többség engedelmesen hajolt meg a vezetők tekintélye előtt, derékba görbült az élharcosok intésére – írta Thury Levente [a Debreceni Független Újság 1935. május 25-i vezércikkében]. Félték és félnek ma is. Vásáry István aláírhatta volna velük saját halálos ítéletüket. Most, amikor más parancsol, most is félnek. Miért ne írják alá Vásáry István halálos ítéletét is?»

Voltak azonban, akik nem féltek, mert mindinkább felismerték, hogy ebben az ügyben a hatalom, az erőszak birkózik az igazsággal – írta Vásáry. A fellebbező közgyűléstől magukat elhatárolók, szociáldemokraták, kisgazdák, pártönkívüliek, sőt egység-pártiak is külön értekezletet tartottak. Nyilatkozatukban kimondták, hogy minden kezdeményezéstől, melyben Vay Lászlónak része volt, távol tartják magukat.»

Hosszabb hallgatás után a közgyűlési határozatra válaszolt [a Debreceni Független Újság 1935. május 25-i számának] első oldalas cikkében Juhász Nagy Sándor is. Különösnek látta, hogy a Vásáry család 11 éves haszonbérleti viszonyát csak most, a 11. évben, kiszakítva kezdték piszkálni, s a polgármester összeférhetetlenségét kifogásolják azok, akik legtöbbször maguk is részesei voltak az elmúlt rendszernek. A Nemzeti Egység Párt saját felelősségét nem varrhatja kizárólag Vásáry nyakába. »A közgyűlésen – mondják – terror volt: rendőri készenlét, a párttagok felvezénylése, ellenőrzése stb. A terror azonban a gyávaasággal azonos. Gyáva az is, aki terrorizál, mert nem bízik erkölcsi erejében, de gyáva az is, aki terrorizálni hagyja magát.« (142.)

Vay és Kolosváry-Borcsa csakugyan elég gyáva lehetett, hiszen »maguk sem bízhattak fellebbezésük érvelésének bizonyító erejében és igazságában, valamint abban, hogy a hivatkozott tények elégségesek. Nem voltak biztosak a másodfokú fegyelmi bírósági ítéletben sem, melyben független közigazgatási bírók is részt vesznek. Ezért a fellebbezéssel párhuzamosan s a végső döntés elébe vágva, más módon is kezdeményezték Vásáry eltávolítását. A törvényhatóság közigazgatási bizottsága június 4-én tárgyalta Bakóczy Gábor, Polgáry István, Rickl László és Tóth Lajos bizottsági tagok beadványát, melyben javasolták, hogy a bizottság az 1934. évi I. tc. 2., »szégyen«- vagy hóhérparagrafus»-nak nevezett része – alapján feliratban indítványozza Vásáry István kényszernyugdíjazási eljárásának elrendelését.» (148.) Az indítványt a Vay-Kolosváry-Borcsa »agytröszt» előre megírta, a négy bizottsági taggal csak aláírták. »A rendezés jól működött. A felterjesztett határozat meglepő gyorsasággal – az expedálás, postai továbbítás, minisztériumi iktatás stb. után – már másnap a belügyminiszter kezében volt. Kozma Miklós június 6-i keltezéssel értesítette a közigazgatási bizottságot döntéséről: »a határozatban foglalt indokra tekintettel« Vásáry István polgármester ellen az 1934. I. tc., a kormány- és saját – megjelölt – rendelkezése alapján a nyugdíjazást megelőző eljárást elrendelte. A törvény idézett pontja szerint a szokásos eljáráson kívül nyugdíjazható az a tisztviselő, aki »hivatalával járó feladat kifogástalan elvégzéséhez szükséges szakképzettség, szorgalom vagy egyéb fontos kellékek hiánya miatt szolgáltat a megkívánt mértékben nem látja el.« A megelőző eljárás: a nyugdíjazásról – a közgyűlési tárgyalás s azzal járó nyilvánosság mellőzésével – háromtagú bizottság saját hatáskörében határoz. Ellene a Belügyminisztérium öttagú bizottságánál lehet fellebbezni. A közgyűlés a jogerős döntés után már csak a nyugdíj összegét állapítja meg.» (148–149.)

A „végelbánási” hármas bizottság, Vay elnökletével, nyomban összeült, kidolgozták s június 13-án felolvasták Vásáry jelenlétében a vádakát. „Miután átadta az eljárás alapjaként vele közölt okokra vonatkozó írásbeli észrevételeit, az elég rövid idejű tárgyalás befejeződött. Vásáry ezután a nagy melegben a városi strandfürdőbe ment. Oda vitte utána az ülés jegyzőkönyvét aláírásra Nagy István – ennyire sürgős volt az ügy! Másnap, június 14-én kapta meg a hármas bizottság kényszernyugdíjazására vonatkozó s az indokokat felsoroló határozatát. Olyan okok alapján is, amelyeket szabálytalanul vele előzetesen nem közöltek. Az arcátlanság és a hazugság kelt versenyre egymással közhivatali, társadalmi és erkölcsi értékelését tartalmazó írásművükben – írta, mert tudták, tudniuk kellett, mi volt a valóság. Hogy semmi tárgyi alapja sincs gyalázkodó állításaiknak, hogy a személyére szórt rágalmak szennye ráhull a város polgármesteri székére, rombolja a közhivatal természetes tekintélyét is. Tettük igazi destrukció volt, mely jellemző rájuk és az általuk képviselt s az ország közéletét elárasztó egész irányzatra is.

A belügyminiszternek június 20-án beadott észrevételeiben rámutatott a hármas bizottság szabálytalan eljárására. ... Bár nem volt számára kétséges, hogy hiába teszi, ...” (149–150.)

Amikor tehát július 8-án és 9-én a belügyminisztériumban a másodfokú fegyelmi bizottság tárgyalta a Vay–Kolosváry–Borcsa banda súlyosbításért benyújtott fellebbezését, valóban már minden eldőlt. A hatalom mégis mindent elkövetett, hogy elmarasztaló ítéletet csikarjon ki. Miért?

Veress Géza nem kérdez közvetlenül, és nem erőlteti a választ. Dátumokat sorjáz és adatokat, személyes reakciókat ismertet. Látjuk az ad hoc fegyelmi bizottság elnökét, Tomcsányi Kálmán államtitkárt, amint „első nap úgy ment keresztül az előszóban, ahol Vásáryék várakoztak, mintha észre se venné őket, pedig felállva köszöntötek.” Ridegen folyt a tárgyalás is, azonban „délután már főhajtással köszöntötte őket az államtitkár úr.” Délután összekülönböztek egy törvény értelmezésén, de aztán az elnök elismerte Vásáry igazát. „Másnap reggel már hozzálépve kézfogással üdvözölte és kijelentette, az előző nap délután semmilyen személyes élt nem akart adni magatartásának.” Látjuk aztán Kozma minisztert, amint a tárgyalásról ismételten kihívhatja az elnököt, és mindannyiszor ott ül nála Vay. Végül részletesen megismerjük az ítéletet, amely „nem adott helyt a súlyosbításért folyamodó fellebbezéseknek, hanem lényegesen enyhítette az első fokú fegyelmi határozatot.” (150.) Az eredeti 23 vádpontból 19 alól felmentették. A megmaradt négy jelentéktelen, és még így is kitalált, hajánál fogva eléráncigált. „A fegyelmi bíróság július 9-én este kihirdetett jogerős ítélete formálisan megszüntette Vásáry felfüggesztését, arra jogosította és kötelezte, hogy foglalja el hivatalát. Ugyanakkor [...] Kozma Miklós belügyminiszter július 11-én a szolgálat teljesítésétől azonnali hatállyal felmentette és a szabályszerű végelbánást megelőző eljárás befejeztével a három- és az öttagú bizottságok állásfoglalásának meghallgatásával 1935. november 1-jével elrendelte nyugdíjazását.” (152–153.)

A színjáték zárójelenete július 22-én zajlott le Debrecenben: „Vásáry nyugdíjazását – a hasonló határozatok között valószínűleg példátlanul – úgy vette tudomásul a közgyűlés és állapította meg a nyugdíj összegét, hogy egyetlen szava sem volt arról, hogy valamit mégiscsak tett a városért.” (153.) „»Hol volt ennek a városnak a közvéleménye, önérzete és igazságérzete, amikor ezt az emberhajsztát eltúrte? – kérdezte az újság [Debrecen, 1935. július 10.] szerkesztőségi cikke. – Hol volt a hatalmas kálvinista társadalom, amely túrte, hogy főgondnokát végighurcolják a kálváriás úton? ... A kálvi-

nista Róma nem tudta megtalálni most önmagát... nem tudta visszakergetni a semmibe azokat, akik onnan előbújtak, hogy ennek a városnak becsületét, tisztességét a város első polgárán keresztül végighurcolják az egész országon.» (152.) »Vásáry Istvánt az objektív bírói ítélet visszahelyezte..., a szubjektív politikai hatalom pedig elmozdította polgármesteri hivatalából« – írta Baltazár Dezső a Protestáns Lapban. – Az lett a tragédiája, hogy »szellemi magasságban és erkölcsi integritásban impozánsan nagyméretű egyénisége... és a vele szemben állók kicsinysége között túlságosan nagy volt a különbség.« (158.) »A belügyminiszter úr döntött abban a perben, amelyben én voltam az egyik fél. Hogy a másik fél valóban ki volt, az nem derült ki eddig. Azt csak a jövő fogja megmutatni« – írta Vásáry a város közönségének szóló és a július 14-i helyi lapokban közölt levelében. Búcsút csak akkor kellene vennie Debrecentől és lakosaitól, ha hozzájuk csak az érvényesülés múltó lehetősége kötötte volna. »De engem Debrecenhez egészen más szálak kötnek. Olyan szálak, amelyek fonódása elődeim szenvedése és üldöztetése során kezdődött, amelyek századok során erősödtek olyan kötelékké, amit földi hatalom nem szüntethet meg. A történelem, amely lassan formálja a lelkeket nemzedékeken át, adta nekem Debrecen lelkét. Lelki a kapcsolat Debrecen és közötttem. Ez a kapcsolat a hivatali viszony megszűnte után is megmarad. Nemcsak okom, de jogom sincs búcsúzni...« (154.)

Vásáry és Debrecen lelke az egyik oldalon – ez van a mérleg pontosan megnevezhető „objektív” serpenyőjében. De hogy a másik oldalon ki és mi állt, azt szörnyű következményeiben még ma is inkább csak érezzük (bár nagyon is jól), mintsem általánosan elfogadhatóan, pontosan meg tudnánk nevezni. Marad a nagy püspök definíciója: a szubjektív politikai hatalom. Vásáryval szembeállítva ebből a hatalomból Veress Géza minden eddiginél úgy lehet többet és pontosabban mutat meg. Mutat meg? Fogalmazzunk finomabban. Veress Géza, jó történészhez illően, semmit sem „mutat meg”. Dokumentumokat rak sorba, s idéz és újraidéz, szigorúan a tárgyra: a Vásáry ellen kitervelt és lefolytatott koncepció perre vonatkozóan. Csak annyiban tekint a Basahalmán túl, amennyiben a per rendtartása ezt megköveteli. Még a gyalázatos sajtórágalmakból és a vérlázító diáktüntetésekéből sem von le általános következtetéseket, mintha inkább csak Vásáry higgadt, mértéktartó, méltóságteljes reagálásának az idézése végett ismertetné őket. A két fő helyi bajkeverő, Vay báró és Kolosváry-Borcsa per utáni politikai megjutalmaztatásának rövid ismertetésével is inkább utal egyéni hitványságukra, mintsem a formálódó új rendszerre, illetve kormányzatára.

De nyomatékkal utal rá, és máig ható érvénnyel, hogy Vásáry István perében a legnagyobb vesztes a város volt. »Vay László és köre s utódai, valamint Vásáry helyett a város élére állított, de oda egyéniségénél és felkészültségénél fogva alkalmatlan Kölcsey Sándor személyében súlyos kolonccal terheltetett meg a város vezetése, amely a mindennapi élet szükségleteinek és elkerülhetetlen gondjainak rutinszerű megoldására is alig volt képes. Alkalmatlanságával, dilettantizmusával és tehetetlenségével kihasználatlanul hagyta az ország életében a két világháború közötti időszak legjobb konjunkturális éveit Debrecen közérdekű urbanizációs feladatai, a kommunális, szociális és művelődési intézményrendszer elkezdett korszerűsítésének továbbfolytatására. A rövid városfejlesztő és fejlődési lendület megtörése tartósnak bizonyult... Az elmúlt hat évtizedre, a jelentős mennyiségi növekedésre visszatekintve megállapítható, hogy néhány – talán már fogantatása pillanatában elhalt vagy megfojtott – ötlet, kezdeményezés ellenére, azóta sem születtek hasonló, igényesen nagyszabású, célszerű és szép alkotások. Azóta sem létesültek olyan egyedileg és együttesükben városképileg is vonzó, im-

pozáns középületek, közintézmények, nem folyt olyan telep- és utcarendezés, térképezés, fásítás, parkosítás stb., ami annyira megragadta akkor az idegenek figyelmét is. – Valóban ez volt Debrecen legnagyobb vesztesége!” (164–165.)

Csak Debrecen? – cseréli töprengve kérdőjelre a felkiáltót, szakszerűtlenül és szomorúan, az olvasó. Hátha Vásáry hív és kompetens vezetésével, s mögötte Baltazár püspökkel és Juhász-Nagy Sándorral, Debrecen megismételhetne volna 1920–21-es szembeszegülését az uralomra törő nemzeti keresztény fajvédő rendszerrel? S hátha 1934–35-ben ennek még lehetett volna olyan országos hatása, mint akkor? Az új külpolitikai széljárással hatalomra törő Gömbös-klikk mindenesetre feltűnően – és feltűnően durván – igyekezett nem egyszerűen csak leváltani Vásáry Istvánt, hanem morálisan is megbélyegezni és tönkretenni, s véle mindazt, amit ő Debrecenben és Debrecenért képviselt. Debrecen lelkét.

*

Gömböstől személy szerint hamarosan (1936) megmentette az országot az egyébként ritkán rátekintő jószerencse, de itt maradtak hívei és követői, s itt maradt legfőképpen a szelleme, nála akár tehetségesebb és tán tisztességesebb politikusok által is képviselten. Debrecenben a MEP-esek továbbra is tartottak Vásárytól, s nem szűntek meg támadni. „A közgyűlési bizottsági vitákban, a jobboldali-kormánypárti sajtóban, párt- és egyéb társadalmi szervezetek gyűlésein elmaradhatatlan volt a közelmúlt, az előző városvezetés, Vásáry személyes tevékenységének, törekvéseinek kritikus emlegetése, nem egyszer hazug rágalmazása.

»Vay munkássága révén helyezkedett Debrecen keresztény nemzeti alapra« s azóta »első helyen veheti ki részét az országépítő munkában« – írta a Hajdúföld. »Ha nem is egy-két esztendő alatt, de pótoljuk azokat a mulasztásokat, amelyek főleg szociális téren tornyosultak a szemre tetszetős Potemkin-falvas alkotó rendszer gazdálkodása mellett.« ... »Fel kell szabadítani Debrecen, a dolgozó színmagyar rétegeket a családi érdekségek, szabadkőműves páholytestvérek, kávéházi asztaltársaságok kíméletlen egyeduralma alól.« »Rést kell ütni azon a liberális falanxon, amelyben a gúny, lesajnálás, gyűlölködés minden eszközével megakadályozták, hogy a város sorsának intézésében részt vehessenek a jobboldali nacionalista tábor egyszerű kisemberei, gazdái, színmagyar iparosai, kereskedői.« »Báró Vay László hajlíthatatlan akarata, meggyőződött elvhűsége nélkül Debrecen soha nem tudta volna lerázni magáról egy korrumpált korszak, egy gyilkosan magyarellenes liberális rendszer hibáit.«

Ma is vérlázító olvasni ennyi hazugságot; vérlázító, bár nem ismeretlen.

Vásáry mindenesetre már csak a folytonos nyilvános rágalmazások miatt is arra kényszerült, hogy – többnyire egyedül – tovább vívja politikai magánháborúját az új kurzussal, képviselőivel, sztereotip vádaskodásaikkal. „Ezekben az években nagyon sokat olvasott, tanult – volt ideje rá. A forrásokban megőrzött jegyzetei, érvelései mutatják, hogy erősödött jog- és igazságérzete, a közösség, az egyén helyéről, szerepéről, szabadságáról és kötelességeiről vallott – demokratikus – felfogása. Ekkor szakadt el attól a tekintélyelvű politikai, hatalmi rendszertől, gondolkodás- és viselkedési módtól, társadalomszemlélettől is, amelyben nevelkedett, majd szolgált. Felelős köztisztviselőtől megszabadulva, választott törvényhatósági bizottsági tagként a közgyűlésben, ismerős körökben szólva, a helyi és az országos sajtóban gyakran megjelent cikkeivel, nyilatkozataival meglepő agilitással vett részt ebben a meglehetősen egyenlőtlen küzdelemben.” (184–185.)

Ezt a küzdelmet s Vásáry politikai gondolkozásának alakulását vázolja az „Ellenzékben (1936–1944)” című fejezet. Reflexióiban fel-felmerülnek perének tapasztalatai és eseményei, amint az ellene irányuló támadások és vádaskodások is folyton polgármesteri ténykedésére hivatkoznak. A per mellett azonban erősen hathatott Vásáry politikai tisztánlátásának alakulására az a két esztendő, amelyet a debreceni egyház főgondnokaként töltött el „Az egyházi önkormányzat és függetlenség védelmében (1936–1938)”.

„Baltazár Dezső halálát (1936. augusztus 26.) követően a tiszántúli református egyházkerületben, annak irányításáért éleződött ki az ellentét. Az egyházkerületi főgondnoki tisztelet is betöltő Vay László főispán és társai ekkor kísérletet tesznek a »baltazári szellem« felszámolására és az egyházi vezetés kisajátítására.” (166.) A kísérlet végül ugyanúgy sikerült, mint az előző két évben a „Vásáry szellem” felszámolása. Most is ugyanolyan hiábavalónak bizonyult leleplezni a Vay-párt farizeusságait, hazugságait, csalásait, törvénytelenégeit: hiábavalónak bizonyult az egyetemes konventi bírósághoz fellebbezni nyilvánvalóan csaló mesterkedéseik ellen. Veress Géza – a szokás szerint bőven idézett dokumentumok ismertetése után – határozottan, de a dokumentumok tükrében túlságosan szelíden összegezi: „Az önkormányzati vezetői tiszteletől megfosztott, de a régi, kipróbált egyházi tisztségviselő Vásáry Istvánnal szemben az egyház legfelsőbb vezetői mégis Vay László mellé álltak, aki pedig korántsem képzettségével, intellektusával, református elkötelezettségével, hanem sokkal inkább származása, családi és politikai kapcsolatai révén és gátlástalan konjunkturális törtetésével emelkedett magas közéleti pozíciókba; ekkorra minisztériumi, miniszterelnökségi államtitkár lett, majd a feltűnően jobbratoló kormánypart országos elnöke. Az egyház vezetői most is a hatalmat választották, s így ismételten a »hatalom igazsága« érvényesült.” (183.)

A »hatalom igazsága« ellen Vásáry az állampolgári jogok eszméjéhez fellebbezett. „A Gömbös-kormány idején uralkodóvá lett politikai szellem minden téren az állampolgári szabadságok korlátozására és a kormányhatalom szélesítésére törekedett. Ez a szellem betegé tette a politikai életet, megrontotta a politikai erkölcsöket annyira, hogy az állampolgári jogok és az egyéni tisztesség, becsület nemegyszer bizonytalan értéké váltak” – idézi Veress Géza egy 1937-ből származó fellebbezéséből. „Vásárynak és társainak nem ez volt az egyetlen, kisebb-nagyobb, a törvényekre, törvényes rendelkezésekre alapozott, de eredménytelen fellebbezése. A helyi hatalom és kormányzat úgy rázta le érveit, mint kutya a vizet. Pedig ő úgy vélte, hogy jogállam jogbiztonság nélkül nem lehetséges.” (192.) S mivel a helyi hatalom gátlástalan garázdálkodásának – még egyházi ügyekben is jól láthatóan központi, kormányzati forrásai voltak, országos politizálásba kezdett; távlatos publicisztikával: „»A nagy nyomorúság, az elnyeléssel fenyegető, a jövedelmet meghaladó adósság, a vagyont emésztő kamatok és közterhek, az irányított sajtó szívós munkája 'újabb belátásra' bírta a lelkeket. Megtörttek, megalázkodtak, meghunyászkodtak, sőt igyekeztek túllícitálni a hatalom ténykedését, csakhogy elkerülnék a Damokles kardjának sújtását, amely ott függött állandóan a fejük felett... Mínd kevesebb lesz az ellenállás hangja, de... a panasz hangja is... Hiszen család, gyermekek vannak, akik ok nélkül fognak szenvedni, ártatlanul fogják viselni a terhét annak, ha valaki a családból szót emel...« A közéleti és a közhatalmi pozíciók jövevénye birtokosai megalázóan szorították ki a törvényhatóságból az olyanokat, akik nem adták oda magukat azoknak, »akik a szájuk hangos, öblös voltán kívül más érdemre nemigen hivatkozhattak, de a rendszernek hűséget fogadtak.« »Ilyen meghunyászkodó, ilyen megfélemlített lett az élet... Csend, mozdulatlanság, némaság,

megalkuvás, szolgálalkúság, a hatalom felé hízélgés, lefelé könyörtelen hatalom. Ez ma Debrecen, ez a Tiszántúl. Nagy 'építő' az, aki ezt az 'eredményt' elérte. És amikor minden csendes és néma lett a világi életben, amikor a sebek már csak befelé véreznek, amikor az öklök a 'Bátorság!' üdvözlésre szorulnak össze, akkor megindult a csendet és némaságot teremtő munka az egyházi életben... Készül a református lelkesízi 'állami főjegyzőség'.« (196.) Baltazár rettenthetetlen, felvilágosult szelleme születtett ujjá Vásáryban. Meglehet ez, ez is, avatta immáron nemcsak országosan jelentős, hanem országos keretekben gondolkozó nagy politikussá?

Veress Géza Vásáry publicisztikai tevékenységét idézve-elemezve vázolja az utat, melyen hőse eljutott odáig, hogy a „Kisgazdapárt támogatásával, de saját kritikai nézeteit, reformelképzeléseit és korábbi várospolitikai eredményeit is tartalmazó programmal indult az 1939. május végi országgyűlési képviselő-választáson, Az Imrédyt felváltó Teleki miniszterelnök által újraegyesített, akkor már Magyar Élet Pártjának (MÉP) nevezett kormánypárt debreceni csoportja dühödten vette tudomásul és az évekkel előbbi Vásáry-ellenes hajsza, demagógia és rágalmak felújításával támadta. A helyi sajtót budapesti újságírókkal erősítették meg”. (198.)

Vay László, immár a MÉP országos elnökeként, kiterjedt összeköttetésrendszerével és sajtóhadával maga mögött minden régi vádját bevetette ellene. Azonban most Debrecen szavazott, névtelen választóival.” »Amiképp a debreceni protestáns racionalizmus – ünnepelte a győzelmet a *Magyar Nemzet*ben Parragi György – vakító fehérre meszelt templomaiban sem tűri meg a homályos misztikumot, éppúgy a debreceni lélek, amelyben ugyanaz a protestáns racionalizmus meszelt fehérre minden homályos zugot, nem fogad be idegenből becsempészett mítoszokat... (az idegen bálványoknak hódoló nyilasmozgalom még a szükséges ajánlásokat sem tudta beszerezni!) ... az egész ország úgy fog egyszer kiábrándulni a nagy szélső jobboldali hangoskodókból és ködéből, mint ahogy Debrecen magyarsága kijózanodva otthagya.«

A képviselőházban a 14 tagú kisgazda frakcióban Vásárynak volt a legnagyobb közgazgatási és pénzgazdálkodási szaktudása és gyakorlata, ezért a költségvetés, zárszámadás vagy a közigazgatási reformjavaslatok tárgyalásánál, sőt a legfontosabb bizottságokban Eckhardt Tibor és Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett is rendszerint Vásáry képviselte a pártot. Hozzászólt más kérdésekhez is. Nem egy interpellációja, hosszabb felszólalása emlékezetes maradt, még egyes ellenfelei elismerését is kiváltotta.” (200.)

Veress Géza szokott alaposágával, költségvetés-bírálat esetében (ma sem érdektelen) számadatokkal együtt, tárgyalja illetve mutatja be Vásáry néhány felszólalását, részletekbe azonban ritkán bocsátkozik. Kiemel mégis egy-egy jellegzetesen „vásárys” témakört, például a közigazgatási reformtörekvéseket bíráló felszólalásait, melyekben az önkormányzatok jogainak és mozgásterének védelmében áll ki a kormány központosító igyekezete ellenében. „Az autonómiákat ő fontos alkotmánybiztosító tényezőknél ismertette meg és tartja jelenleg is. A magyar önkormányzatok fejlődésének tetőpontja, hogy joguk, feladatuk a központi kormányzat alkotmányos ellenőrzése, az alkotmányt sértő rendeletek végrehajtásának megakadályozása.” (203.)

Következetesen demokrata nézeteivel és politizálásával azonban még az amúgy is kicsiny kisgazda-frakcióban is elszigetelődött Vásáry. Amint néhányad magával maradt a németbarát politikát bíráló álláspontjával is. Vásáry ellenzékké vált az ellenzéken belül, Don Quijote-i küzdelmet vívott. Egyetlen harcát, amit a Debreceni Egyetem megcsönkítése ellen folytatott, részletesen bemutatja Veress Géza. Mint cseppben a tenger tükröződik ebben a történetben a végzet felé rohanó ország vezető rétegeinek

ostobasága, felfuvalkodottsága, önelégültsége, pimaszsága, képmutatása, hogy aztán annál tisztábban ragyogjon fel vele szemben Vásáry okossága, hűsége. Veress Géza Sulyok Dezső 1966-ban megjelent könyvéből (*A magyar tragédia*) Vásáry Istvánról írt jellemzését: „megközelíthetetlen, feddhetetlen magyar. Sohasem mondott vagy tett olyant, ami ne bírta volna el a legszigorúbb bírálatot.« Pedig Sulyoknak múltja, horthysta kapcsolatai miatt még Zsilinszkyvel szemben is voltak fenntartásai.” (200.)

*

„A német megszálláskor Vásáry nem volt Budapesten. Saját nevén fenntartott telefonja nyomán többször keresték a németek, magyar rendőrök kíséretében. A kisgazdapárti képviselők közül néhányat őrizetbe vettek, a párt többi vezetője illegálisba vonult. Vásáry Debrecenben élt, ahol nem törődtek vele” – kezdi *„Az új Magyarországért (1944–1947)”* című fejezetet Veress Géza. Felidézi, Vásáry emlékirata alapján, a háború szörnyű utolsó hónapjait, a bombázások pusztításait, a Sántha Kálmán vezetésére maradt klinikai telepen az utolsó napokra-hetekre oltalmat nyertek életét, a városi és az állami vezetők fejvesztett menekülését. „Felháborító volt – írta Vásáry –, hogy azok a tisztviselők, akiknek éppen most, a baj idején kellett volna hűséget tanúsítani, ilyen könnyen és hűtlenül itt hagyták ezt a várost és polgárságát, amelynek pedig hűséges szolgálatát vállalták és arra voltak kötelezve.” (210.) A város utolsó katonai parancsnoka, Martinovics István ezredes október 12-én magához hívatta Vásáryt és kérte, legyen a lakosság segítségére. „Október 19-én látták meg az első orosz katonákat a klinikatelepen ... Október 21-én Kotlerevskij városparancsnok is Vásáryt bízta meg a polgári közigazgatás, Zöld Józsefet a közéleti megismerés megszervezésével.” (211.) Veress Géza, bőven idézve Vásáry emlékiratából, ismerteti a megindulás hallatlan nehézségeit; a megfélézhetetlen rablásokat, vetkőztetéseket, erőszakosságokat, a hihetetlen pusztulást. A polgármester túlságosan sokat nem tehetett, még a városparancsnok megértésének s viszonylagos jóindulatának birtokában sem. De legalább valamelyes rend megteremtése a Szovjet Hadseregnek is érdekében állott, s Debrecen így december 21-én befogadhatta a Nemzetgyűlést. A jólismert történetet Veress Géza természetesen Vásáry szemszögéből mondja el; kiemeli hozzáértését, találékonyságát, fáradhatatlanságát, bátorságát, okos javaslatait, tárgyalási ügyességét, de nem túlozza el jelentőségét. „Ezeknek a heteknek magyarországi történéseiről, fő kérdéseiről és a teendőkről [...] valójában már december 1–5-e között Moszkvában döntöttek a legfelső szovjet és a magyar kommunista vezetők. Az új magyar hatalom jogforrásaként a rövidesen összehívandó ideiglenes nemzetgyűlést jelölték meg, s határoztak a leendő kormány párt- és részben személyi összetételéről is.” (215–216.)

Ez a mondat határozza meg illetve szűkíti be a későbbi események mozgásterét, ezt azonban csak a történész látja, visszatekintve, ilyen tisztán. Akkor könnyen úgy látszhatott, kivált, hogy a Moszkvából hazatért kiszemelt vezetők is azt sugallták, hogy a bukott rendszer ellenzékének, emigránsoknak és itthoniaknak közös feladata sőt kötelessége lehet az ország újjáépítése, elindítása egy más, jobb jövőre vagy egyszerűen csak az élhető élet felé.

Vásáry mindenestre – pénzügyminiszterként – nagy energiával és okos tervekkel fogott hozzá az új kormány és az új Magyarország pénzügyi alapjainak a megteremtéséhez. A legégetőbb kiadásokra kölcsönt vett fel Debrecen városától, melynek kasszáját az előző két hónapban – ha persze rendbe nem is tehetette, de legalább – befoltozta. Aztán számba vette az ország siralmas állapotját, ahogy Budapestre érkeztek a hírek

és adatok, úgy egyre inkább az egész országra vonatkozóan. Első pillanattól fogva sürgette, hogy a már felszabadult területek települései között teremtsék meg az összeköttetéseket; most, pénzügyminiszterként a hatékony központi adminisztráció lehető leggyorsabb helyreállításának a fontosságát hangsúlyozta az adóügyek és általában a pénzügyi élet újrarendítésének a szempontjából. A Szovjet Hadsereg a Nemzeti Bank és az összes többi budapesti bank egész pénzkészletét lefoglalta, összesen 1120 760 000 pengőt. Ebből a hadizsákmányként lefoglalt 1 120 millióból kellett sorra kölcsönkérni 100, 250, 400 millió pengőt, hogy legalább a bérek és nyugdíjak úgyahogy kifizethetők legyenek, a termelés és az ország élete megindulhasson. Az amúgy is kétségbeesítő pénzügyi állapotokat rontotta a Vörös Hadsereg által kibocsátott hadipénz, amelyet magyarországi kifizetéseire használt. „Pedig »a magyar kormány az operáló hadsereget mindennel ellátja – jegyezte meg Vásáry – s azon felül ezeket a fizetési eszközöket ugyancsak nekünk kell beváltani«. Az Orosz Bank egyik vezetője pl. a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság részéről a beváltási határidő napján, 1945. június 26-án bejelentette, hogy az MNB-ben 2,5 milliárd pengő értékű ezres címletű bankjegyet letétbe helyez, és kérte az ellenérték kifizetését kisebb címletű bankjegyekben.” (222.) Külön gondot okozott, hogy az orosz parancsnokság még 1944 októberében hadipénztári fizetőeszközzé nyilvánította a rubelt, és árfolyamát 2,50 pengőben határozta meg. A valódi árfolyam 1:1 arány körül mozgott, így az intézkedés nyomában a pengő kiáramlására vezetett. Vásáry a rubel és a hadipénz kérdésében március 13-án a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordult, nem sok eredménnyel. „Ugyancsak a SZEB-től kért intézkedést március 15-én a bankok védelmére. A gazdasági élet, a termelés megindításának egyik lényeges feltétele a pénzügyi zavartalan újraműködése, az iparvállalatok támogatása – írta. Az ország lakosságának ellátása mellett a Németország elleni harchoz igényelt eszközök előteremtését és a Vörös Hadsereg utánpótlását is könnyítené, ha a termelő vállalatok hitellel ellátásában nincsenek a bankok akadályozva.” (223.) Vásáry legalább a legfontosabb pénzügyi intézkedések katonai védelmét kérte, s az elszállított irodai eszközök visszaadását, az alkalmazottak személyi biztonságát garantáló igazolványokat. „A budapesti nagy pénzügyi intézetek, amelyek érdekkörébe – mint ismeretes – sok ezer munkást foglalkoztató ipari üzemek tartoztak, teljesen pénz nélkül maradtak, s egyre-másra a kormánytól kértek valamennyi kölcsönt az üzemvitelre, az alkalmazottak fizetésére. A kormány nem térhetett ki az ország érdekét szolgáló iparvállalatok működési feltételeinek kisegítése elől. Vásáry javasolta a Minisztertanácsnak, hogy a Magyar Általános Hitelbank 3,5, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 2,5, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár a Leszámítoló és Pénzváltó Bank, a Székesfehérvári Községi Takarékpénztár 1–1 és az Angol–Magyar Bank 0,5 millió pengő betétként elhelyezendő hitelt kapjon vállalati szükségleteire. A miniszterelnök március 7-én elrendelte, hogy a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. részére munkabérré és természetbeni ellátásra a debreceni városi házipénztárból 2 millió pengő kölcsönt utaljon ki. Vásáry egy másik kimutatásában 22 budapesti üzemet és bányát sorol fel, melyek összesen 145 965 000 pengővel segélyeztek.” (223.)

Összehasonlítva ezeket a számokat a magyar bankokból „hadizsákmányként” elrabolt több mint egy milliárd forinttal, az az ember érzése, hogy a Szovjetunió valami „negatív Marshall-segélyt” talált ki a magyar gazdaság még megmaradt és működőképes részének a tönkretételére. Miközben hazaküldött megbízottjaival harsogtatta végtelen segítőkészségét egy többpárti demokrácián alapuló polgári gazdaság talpraesegítésére. Olyan hatásosan, hogy később, mikor a moszkoviták már kimutatták a foguk

fehérjét, Vásáry szinte értetlenkedve idézi a fejükre 1945-ös nyilatkozataikat. Ilyen hamar elfelejtette volna a nagy pere idején tapasztaltakat? A keresztény nemzeti élharcosokat? Akik a maguk nyilvánvaló korruptségében a korrupció elleni harc jelszavával szálltak síkra ellene, s az erkölcs bajnokaiként a közélet tisztaságának a jegyében foglalták el a városházát, hogy zavartalanul folytathassák piszkos üzemeiket.

Veress Géza tartózkodik minden efféle dilettáns morgolódástól és kérdéstől; ő – jó történészhez illően – csak sorolja és sorolja fáradhatatlanul Vásáry jelentéseiből, feljegyzéseiből, folyamodványaiból, javaslataiból az adatokat és számokat; számokat, hogy mennyi pénztől „szabadította fel” a Vörös Hadsereg a bankokat, mennyibe került az országnak az 1944. évi német megszállás, mennyibe fog kerülni várhatóan 1945-ben az orosz, megbecsüli, hogy mennyi ember és mekkora termelőerő maradhatott az országban, mekkora adójövedelmekre számíthat a kormány. A számítások és becslések alapján azután költségvetést állít össze és – micsoda optimizmus – megpróbálja elfogadtatni a parlamenttel.

A költségvetésen alapuló normális pénzgazdálkodáshoz mindenekelőtt az akut fizetéseszköz-hiányt kellett volna megszüntetni; Vásáry már január 5-én benyújtott egy tervet, amit a Minisztertanács 1945. február 22-én tárgyal meg. „Vásáry az állami kiadások fedezéséhez szükséges fizetőeszközöket a bankjegymennyiség szaporítása nélkül is előteremthetőnek tartotta. Az volt a célja, hogy a fogyasztási javak mennyiségével arányban nem álló nagy tömegű bankjegyek értékét csökkentse, a nyilas-rendszer által Németországba vitt, vagy az ott törvénytelenül gyártott pénz teljes értékű visszacsempészését és felhasználását az országban megakadályozza, a kormány joghatóságán túli területeket elválassa a joghatósága alatti terület pénzforgalmától a fizetési eszközökben.” (225.)

Két változatot dolgozott ki, a bankjegyek címletértékének 50%-os illetve 40%-os leszállításával. A bemutató azonban nem kapja vissza a teljes leszállított értéket. Az 50%-os változatban pl. 100 pengőből csak 30-at kap vissza új bankjegyekben, 20 pengőt az állam betétként kölcsön vesz. Ezt a kölcsönt a leértékeléskor elvett és úgyszintén betétként kezelt 50 pengővel együtt visszafizeti: a $20 + 50 = 70$ pengő 30%-át (21 pengőt) 6 hónap múlva, másik 30%-át 9 hónap múlva, a maradék 40%-át 12 hónap múlva, ez utóbbit már 2%-os kamattal. „Az ismert adatok alapján becsülve bemutatásra kerül kb. 10 milliárd névértékű bankjegy, a forgalomban lévő bankjegytömeg 50%-kal csökken. A betétesek visszakapnak 6 hónap múlva (a 7 milliárdból 30%-ot) 2,1 majd 9 hónap után ismét 2,1 milliárdot, egy év múlva a maradék 40%-ot, 2,8 milliárd új bankjegyet és 140 millió kamatot. Így az állami kiadások 9 hónapig a csökkentett bankjegymennyiség mellett teljesíthetők, ami lényegesen korlátozza az árak és a bérek emelkedését. Csak több mint egy év múlva lenne az MNB bankjegyeiben mintegy 30%-os gyarapodás, amikor a gazdaság és a jelenleginél ténylegesen több értéket termel majd.” (225.)

A bankjegynyomtatás azonnal indulhatott volna Debrecenben, a városi nyomdában, de itt csak 130 millióhoz volt elég papír. Am Vásáry megbízottja már 1945. február 2-án jelenti, hogy a Nemzeti Bank pesti jegynyomdája az elrejtett gépekkel üzembe állítható, papír is van elég, és megmaradtak a forgalomból kivont 1000, 100, 50 és 10 pengős bankjegyek kliséi. (A forgalomban lévőket Szálasiék magukkal vitték.) Semmi sem akadályozta tehát a zseniálisan egyszerű és az ország gazdaságának megmentésével kecsesgető terv végrehajtását. Semmi, csak éppen a Szovjetunió és a kommunista miniszterek. A tervet némi huzavona után elvetették, Puskin nagykövet és

Vorosilov marsall ragaszkodott a pénz moszkvai nyomtatásához, de végül jó későre mégis az itteni nyomás mellett döntöttek. Még a Magyarországról elrabolt bankjegykészletből kért kölcsönökkel is késlekedtek. „Az idejében való beavatkozás hiányában emelkedett magas fokra a magyar gazdasági élet láza, amely emésztő tűzzel sorvasztja a nemzet egyetemes életét mindaddig, amíg a termelőmunka valóságos megindulásával, a fogyasztásnak az önmegtágadás lehető mértékig való leszállításával, az állami kiadásoknak a legszükségesebb mértékre való leszorításával helyreállítható nem lesz az államháztartás egyensúlya” – írta Vásáry a kormánynak beadott jelentésében. (228.)

Veress Géza bőven idéz Vásárynak az ország nyomorúságos állapotát feltáró jelentéseiből, a felemelkedésre kidolgozott részletes javaslataiból, a késlekedést és taktikázást ismételten bíráló megjegyzéseiből: „Tisztázni kell az ország anyagi erejét, évi termelési eredményét, mennyi ebből a jóvátételre és a belső kulturális, szociális stb. szükségletekre fordítható rész. – A tervszerűség, a szükségleteknek kellő gondossággal megállapítása, az állami gazdálkodás kereteinek előre meghatározása nélkül az államháztartás egyensúlyának megóvása teljesen lehetetlen... Igen súlyos felelősséget vesz magára a kormány, ha a tervszerű gazdálkodás híján, aránylag rövid idő alatt a nemzeti vagyoni jelentős részét fogja elhasználni... a termelés eredményét jóval meghaladó kiadások teljesítésével. Pillanatnyilag ez lehet politikai sikereket biztosító eljárás, de a nemzet jövőjét teszi a legnagyobb mértékben problematikusá.” (230.)

Vásáry törekvéseinek, javaslatainak, figyelmeztetéseinek, bírálatainak azonban nem sok foganatja lett, s ő maga egyre élesebben szembe került a Kommunista Párttal és támogatóival. Mert – még ha ez egyelőre nem is vált „nyilvánvalóvá”, amint Veress Géza a mából visszatekintve látja – „a kommunistákat a célok és feladatok megválasztásában, végrehajtásában a hangoztatott közös, nemzeti és demokratikus törekvések helyett mindenekelőtt a hatalmi pozíciók megszerzése, megerősítése, tehát saját közvetlen politikai érdekeik vezették.” (232.) Veress Géza tömören, releváns és bőszes jegyzetekkel (a szöveget folytató és szervesen hozzátartozó jegyzetekkel) kísértén vázolja a kor politikai ármányait és hatalmi túlkapásait, s hőse eleve hiábavalónak bizonyuló küzdelmét ellenük. És – történész kollégái többségével ellentétben – nagyon világosan látja azt is, hogy nem egyedül a kommunistákban volt a hiba. A március elején Debrecenbe érkező kiscsapat vezetői, élükön Tildy Zoltánnal, többnyire a kommunisták kezére játszottak, s ezen túl Tildyt régi kelető politikai és személyes ellentét is fűtötte Vásáry ellen: „Az 1939-es országgyűlési kiscsapat frakciójában Bajcsy-Zsilinszky Endre és mellette Vásáry kifogásolta Tildy, Varga Béla, sőt Nagy Ferenc ismételt megalkuvásait, a rendszernek tett politikai gesztusait, főként Tildy becsúszását, jellemgyengeségeit.” (235–236.) Most más körülmények közt megismétlődött és kritikussá fokozódott politikai és emberi ellentétük, s Tildy, feltehetőleg Rákosi ösztönzésére, de nyilván saját érzelmei szerint is, 1945 nyárelején lemondásba manipulálta Vásáryt. (1945. július 12.) „Utóda a Tildyhez közel álló s a kommunistákhoz is alkalmazkodóbb Oltványi Imre lett.” (238.) Vásáry pedig a parlament padsoraiból folytatta mind magánosabbá váló küzdelmét a hazugságok, a képmutatás, a törvénytelenlések, a hivatali és rendőri atrocitások, az ország érdekeit súlyosan sértő gazdasági szerződések ellen. Veress Géza sorra idézi Vásáry interpellációit az ország gazdaságának és a közemberek jogainak az érdekében; vázolja a folyton sötétülő belpolitikai, és a Szovjetunió kezére dolgozó külpolitikai helyzetet. „Európai előnyomulását a nyugati hatalmak 1947 közepéig – a viták ellenére – tudomásul vették és utána sem törtek a tényleges status quo megváltoztatására. A Szovjetunió katonai, politikai, sőt társa-

dalmi, kulturális befolyása Magyarországon, mint a szélesebb térségben is, a hatalomra jutott kommunista pártok közreműködésével meghatározó volt. Vásáry mindezt – s nem egyedül volt ebben – vagy nem ismerte fel teljes egészében, vagy ha látta is, képtelen volt elfogadni, akárcsak tudomásul venni is. Igazsága, küzdelme így Don Quijote-ivé vált, eltérően más kisgazdapárti politikusok némileg pragmatikusabb realitásabbnak tűnő magatartásától, koalíciós együttműködési hajlandóságától és várakozásától, amely azonban végül is a célt tekintve ugyanúgy irreálisnak bizonyult.” (250.)

De Vásáry már Kolosváry-Borcsák és a keresztény nemzeti gömbösizmus ellen is Don Quijote-i küzdelmeket vívott, s közösségi szempontból nem is egészen eredménytelenül, azaz semmiképpen sem reménytelenül. Nem volt tán eleve reménytelen pénzügyminiszteri küzdelme sem, s ha nagy tervét a hatalom keresztül húzta is, az első lépéseket az ország gazdaságának megindítására sikerült megtennie. Am ismétlődő, makacs kiállása a törvényesség, az alkotmányos és polgári jogok védelmében? Elszánt küzdelme a Kisgazdapárton belül a vezetők feltétlen kollaborálási készsége ellen? Annyira nyilvánvalóan látszott-e a küzdelem reménytelensége akkor is, mint ma? Becsaphattak-e tartósan a foguk fehérijét egyre jobban kimutató Rákosiék olyan tisztán látó politikusokat, mint Vásáry vagy mutatis mutandis Bibó István? Rosszul mérték fel az erőviszonyokat? Túlságosan bíztak a nyugati hatalmak fennen hangoztatott elkötelezettségében a Szabadság és a Demokrácia mellett? Veress Géza mindenesetre leszámol, és pedíg nagyon határozottan, az első két-három év viszonylag demokratikus fejlődésének máig élő mítoszával: „a tények bizonyítják, hogy a koalíciós hatalom-megosztásban részes, egyetlen reális tényező, a Kisgazdapárt vezetésén belüli nyílt szakítással, az előző általános választáson abszolút többséget szerzett párt megtörése, felmorzsolása és ezzel a hatalom kisajátítása már 1946 elejétől megkezdődött.” (243.)

A „Sulyok–Vásáry csoport” rágalmozásával kísért hosszas viták után a Kisgazdapárt vezetői „március 12-én puccsszerűen kizárták a pártból Sulyok Dezsőt, Vásáry Istvánt, Nagy Vincét és még 17 társukat, köztük a debreceni Lévai Zoltánt, Vásáry Józsefet és a debreceni múlttal rendelkező Hegymegi Kiss Pált. Ugyanakkor leváltották a Kis Újság éléről a velük egyetértő Deseffy Gyulát. Ugyanaznap a nemzetgyűlés egyetlen ülésén Varga Béla elnökletével – Sulyok megfogalmazása szerint – »kodifikálta a terrort«, a kizárásokkal megfélemlített kisgazdapárti képviselőkkel is megszavaztatták” azt a törvényt, amely azután „jogi alapja lett a kommunista hatalmi törekvések útjában álló politikusok és szervezetek megkezdődő likvidálásának.” (246.)

„A Kisgazdapártból kizárt képviselők közül tizenhatan még aznap, március 12-én Vásáry háznagy szobájában új párt alakításáról tanácskoztak. A március 15-én elnökké választott Sulyok Dezső – társelnökök Vásáry István és Nagy Vince – közölte a pártonkívüli képviselők szándékát a SZEB-bel, majd ismételten engedélyeztetését kérte a magyar kormánytól [...] A SZEB vezetői, Puskin nagykövet és a kormány tagjai egy hortobágyi vadászatot döntöttek el a párt engedélyezéséről. Sulyok július 24-én ismertette a nemzetgyűlésben a Magyar Szabadság Párt (MSZP) rövid elvi programját.” (250–251.)

1946 őszétől a Szabadságpárt sikeres országos szervezőmunkába kezdett, november 24-én nagygyűlést rendeztek a sportcsarnokban, amire a Kisgazdapárt részéről Nagy Ferenc reagált: „A Szabadságpárt gyűlése óta tudjuk, hogy politikailag hol kell keresni Magyarországon a reakciót, és minden igyekezettel azon leszünk, hogy ki is füstöljük...a magyar politikai életből.” (252.)

Meg is tették, ami tőlük tellett, bár különösebb szükség nem volt rá, a hatalom is megtette a magáét. De a hatalom a kifüstpöly-igyekezetet se nagyon méltányolta. „A kisgazdapárti vezetőknek pártjukra, az országra is súlyos következményű tévedése volt, hogy azt hitték, ha engednek a kommunisták nyomásának, ha kizárják a legkövetkezetesebben ellenálló – és számukra is mind kellemetlenebb – képviselőket, a koalíciós együttműködés ismét zavartalanná lesz, teljesülnek egyéni becsvágytól fűtött törekvéseik is. De a kommunisták ekkor már mindinkább magát a Kisgazdapártot támadták [...] Vásáry arról értesült, hogy amikor Nagy Ferenc az együttműködés nehézségeit, zavarait okozó s ezért a pártból kizárt renitens képviselők mandátumtól való megfosztását is felajánlotta, a kommunistáktól azt a választ kapta, hogy most már nem azokkal, hanem a Kisgazdapárttal van bajuk [...] És rövid időn belül, 1946–1947 fordulójától teljesen lefejezték a FgKP-t, szétverték szervezeteit, és a »nem reakciós, nem ellenforradalmi« Dobi Istvánokkal, Dinnyés Lajosokkal cserélték le a vezetőket.” (248.) A Vásáryékot kizáró vezetők közül „Kovács Béla a Szovjetunió börtöneiben, Nagy Ferenc és Varga Béla külföldi emigrációban, Tildy pedig biztonsági őrizetben elgondolkozhatott a történeteken, a párton belüli ellenfeleikkel folytatott vita tanulságain.” (247.)

A Kisgazdapárt lefejezése után kerítettek sort a Szabadságpárt felszámolására. Sulyok Dezsőt a pártból való kilépésre és képviselői mandátumáról való lemondásra kényszerítették 1947. július 21-én. „Másnap Nagy Vince bejelentette a nemzetgyűlésben a Szabadság Párt feloszlását. Ennek ellenében Dinnyés Lajos miniszterelnök megígérte Sulyoknak, hogy kiengedik az országból. Útlevelet ugyan nem kapott, de nem akadályozták meg, hogy augusztus 14-én Ausztrián keresztül Nyugatra távozzon.” (257.)

A Szabadság Párt feloszlása után Pfeiffer Zoltán – aki a nagy kizárások napján, március 12-én kilépett a Kisgazdapártból – „Vásáry társelnökségével megalakította a Magyar Függetlenségi Pártot, amelyet nem sokkal a választások előtt, más ellenzéki csoportokkal engedélyeztek.” (257.) Az augusztus 31-i előrehozott választásokon „a Pfeiffer–Vásáry párt a Kisgazdapárténál nem sokkal kevesebb, 670 547 szavazattal 14%-ot, 49 mandátumot” szerzett. ... Debrecenben az MFP az országos átlagnál valamivel nagyobb szavazatszámot ért el és újra képviselővé választották Vásáry Istvánt.” (258.) Miután Rákosiék politikai eszközökkel nem érték célt, „rendőri, adminisztratív és jogi intézkedések alkalmazása következett.” Egyre másra vették őrizetbe az MFP aktivistáit, az ÁVO nyomozói „rövid időn belül 900 jegyzőkönyvet vettek fel a párt ajánlásgyűjtőinek »hamisításai«-ról, amire hivatkozva a koalíciós pártok és a Radikális Párt megfellebbezte az MFP eredményeit, és a Választási Bizottság megsemmisítette a 49 képviselő mandátumát. „Rajk belügyminiszter pedig feloszlatta a kilépések miatt amúgy is bomlásnak induló pártot.” „A választójogból kizárt félmilliót is számítva közel másfél millió felnőtt lakos (kb. 30%) maradt képviselő nélkül.” Pfeiffer Zoltán letartóztatásától félve külföldre távozott november 4-én.

„Vásáry maradt. Elképzelhetetlen volt számára, hogy itt hagyja családját, az őt ismét ellenségnek tekintő városát és hazáját.” (259.)

„A Magyar Függetlenségi Párt megszűnése és mandátuma megsemmisítése után Vásáry a politikai közéletből kirekesztve, visszavonultan élt Debrecenben. De itt sem hagyták békén.” (260.)

A könyv utolsó fejezete – „Kirekesztve, elfelejtve... (1947–1955) – erről a békétlen-hagyásról és visszavonultságról szól. Tömören, mindössze négy oldalon, indula-

tok és kommentárok nélkül közli a legfontosabb adatokat és eseményeket, amelyek éppen így a maguk szikár objektivitásában válnak legalább annyira vérlázítóvá, mint annak idején a Kolosváry-Borcsa-báró Vay banda üzelvei voltak. És ugyanúgy ragyog, csak most tragikusabb fényben, minden szavából, tettéből, sorsának sztoikus türeséből Vásáry rendíthetetlen tisztessége, embersége, okossága. Még humorát is megőrizte. Veress Géza közli kéziratosa feljegyzéseiből „békekölcsön” jegyzésre történt beidézésének a leírását, 1952. szeptember 26-án. Negyven sorban egy egész kis kortörténet. S egyben írói remekelés, tökéletes abszurd novella. Hasonlóképpen védekezése a népbíróság debreceni különtanácsa előtt 1947 őszén, amikor megidéztek nyilvánosan tett kijelentések miatt, „amelyek alkalmasak arra, hogy (az) államrend iránt megvetést keltsenek”. Debrecen tizennyolcadik századi nagy főbírái óta legnagyobb polgármestere Kautskyt olvassa bírái fejére: „»minden kormány szereti magát az országgal azonosítani és kijelenti, hogy ami számára nem megfelelő, az az országnak sem felel meg.« Az államot a kormánnyal, a párttal vagy a pártvezetőkkel nem a demokrácia azonosítja, hanem az egypártrendszer, vagy a lényegében azonos egy pártként jelentkező uralmon lévő pártok alakulata..., ezek a rendszerek a maguk államrendjét védve, a védelmet kiterjesztik az uralmon lévő párt és vezetőinek védelmére is.” (261.)

Vásáry feljegyzéseiből, fogalmazványjaiból, emlékiratából, jelentéseiből, parlamenti beszédeiből egész könyvében gyakran idéz hosszabb-rövidebb részleteket Veress Géza. Talán sort kerít egyszer Vásáry kéziratának és publicisztikai írásainak a kiadására is.

Századunk nem bővelkedik nagy magyar politikusokban; Veress Géza könyve most az egyik legnagyobbat s legtisztességesebbet emelte ki a feledés homályából. S tán a legidősebbet. Mert Vásáry polgármesterségének néhány esztendeje alatt országos jelentőségű tettek és alkotások színhelyévé, a helytállás példájává emelte Debrecen (ezért irtóztak tőle Gömbösék), országos politikusként pedig kereste és képviselte honi érdekek érvényesülésének lehetőségét nagy hatalmi érdekek gátlástalan érvényesülésének közepette és ellenében. (Ezért tartottak tőle Rákosiék.) Államférfi volt a szó legnemesebb értelmében, polgármesterként, pénzügyminiszterként és képviselőként egyaránt. És megőrizte államférfiúi nagyságát, emberi méltóságát sőt: kedélyét „ki-rekesztve, elfelejtve” is.

Veress Géza monográfiája ezt a többszörösen törötten is törtetlen pályáivet a kor szükségképpen tömören, ám kellőképpen teljességgel vázolt képébe illeszti; így Vásáryja hirtelen új, az eddig megszokottaktól sok tekintetben eltérő fényt vet a huszadik század honi történelmére. Tükröt tart elénk, melyben, meglehet, még napjaink történései (és politikusai) is másként mutatkoznak. Nem mintha analógiákat kereshetnénk vagy találhatnánk a könyvben. Inkább abból mutat meg, nem is keveset, hogy „Honnan jövünk? Kik vagyunk? Hová Megyünk?” (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999.)